

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

גליון מו הלכות והליכות בענין "מחצית השקל" ומנהגי "יום הפורים"

הגרשז"א נהג לתת את זכר למחצית השקל בליל ט"ו לפני תפילת מעריב (שלמי מועד, הליכות שלמה פורים יח ט), וכן נהג הגריש"א (אשרי האיש פרק מב ב).

לא נתן מחצית השקל לפני פורים: משלים אפי' לשנה אחרת בדתנן תקלין חדתינן ועתיקין (שו"ע תקנ, הגר"ק, ישמח ישראל פה הערה 8). ויש אומרים שישלים אחר פורים (הגריש"א, הלכות והליכות פורים).

אמירת "זכר למחצית השקל":

יזהר שלא לומר שהכסף שנותן עבור מחצית השקל אלא "זכר למחצית השקל", והטעם: כיון שאסור להקדיש לבית המקדש בזמן שאינו קיים והמקדיש הקדשו קודש ואסור בהנאה אף לצורך צדקה (שו"ת הגאונים סימן מ, על פי מסכת סופרים פרק בא הלכה ד). ויש אומרים שאפשר לומר ואין חשש, והטעם: דכיון שדבר ידוע שאין זה לשם כופר אלא לשם צדקה (שו"ת זכר שמחה סימן עו).

שיעור הנתינה

מטבע של חצי שקל, ונותנים שלושה חצאים של מטבע שכל אחת מהם מכונה בשם חצי (רמ"א תרצד א), והטעם: לפי שנאמר בפרשה של שקלים (כי תישא ל' יד מו) שלוש פעמים "תרומה" ולומדים מזה חיוב לשלוש מטבעות (רמ"א סימן תרצד א, חיי אדם כלל קנה ד).

יש אומרים דא"צ ג' טבעות וסגי במטבע אחד שנקרא מחצית (מעשה רב אות רלג).

יש אומרים שא"צ כלל למטבע וסגי כל שיתן איזה סכום לצדקה ואפילו בשטר או בצי"ק דחוי זכר למחצית השקל (מנחת אליעזר ח"א סימן לף בית יהודה למחר"י עייאש ז"ל).

במנהג ליכח ג' חצאי דולרים יש מקומות בא"י שלקחו ג' חצאי דולר, והטעם: לפי שבזמן מסוים לפני שנים לא היה להם מטבע

יש אומרים שיש ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום ובאותו זמן זכר למחצית השקל שהיו נותנים באדר (שו"ע תרצד א).

בזמן שבית המקדש היה קיים היו נותנים מחצית השקל, והיו קונים בממון זה קרבנות שהיו מקריבים מר"ח ניסן.

הטעם שנקבע שהתשלום הוא חצי שקל ולא שקל שלם. לפי שמחצית השקל באה לכפר על עוון העגל שהיו ישראל מתעסקים עימו חצי יום. אמר להם הקב"ה, חצי יום אכלתם משלי והייתם עובדים עבודה זרה, תחזירו לי, אמרו חז"ל, כיון שעבדו חצי יום, יתנו חצי שקל (ירושלמי שקלים פרק ב הלכה ג).

זמן הנתינה

זמן הנתינה בתענית אסתר, והטעם: כדי להסמיך לפורים. טעם אחר: כדי לקיים מצוות נתינה ברוב עם וי"ג הוא זמן שרוב הציבור מתאסף לבית הכנסת כדי לשמוע מגילה (מעמי המנהגים תתעא).

זמן הנתינה: לפני מנחה (משנ"ב תרצד ס"ק ד, לוח א"י), והטעם: כדי שתהיה צדקה עם תענית לכפרה (כה"ח תרצד כה). ויש שנהגו לתת אחר מנחה (סידור יעב"ץ, לוח א"י, וכן מנהג החת"ס).

וגם בכרכים המוקפים נותנים ב"ג (לוח א"י) ואף כשחל פורים במוצ"ש, כדי שתהיה צדקה עם תענית לכפרה (כה"ח שם).

ויש שנהגו לתת בליל פורים, זמן הנתינה יש שכתבו לתת קודם קריאת המגילה (קיצור שולחן ערוך קמא ה). והטעם: כדי להסמיך לפורים כמה שאפשר (שו"ת דבר יציב ח"ב רצג).

שהיה רשום עליו ערך נקוב חצי, ועוד דבחצי דולר מעורבב בו כסף ממש [ובשנים אחרונות אינו כן ולכן יש לקחת מטבעות ישנות] ובימינו שיש חצי שקל אין ענין לקחת חצי דולר (עיין הליכות שלמה פורים יח ד"ה ט).

ויש מקומות שבהם הנבאי מכין חצאי דולר שיש בהם צירוף השיעור ומקנה אותם עבור ג' חצאי שקלים (לוח א"י).

בני ספרד: נוהגים לתת כפי ערך מחצית השקל של אז דהינו שהמטבע של זמנם שווה היה כשוי כסף ממש ושמים את שוי של הכסף של היום כפי המשקל של אז.

לתת מכסף מעשר

אין לתת מחצית השקל מכסף מעשר (שליה מגילה ד"ה כל דבר, הובא בבאר היטב ב), והטעם: שדכל דבר שהוא חובה אינה בא אלא מן החולין ומחצית השקל הוי חיוב מצד המנהג (שערי ימי פורים שער ב פרק י ט) ומה שמוסיף יכול לתת מכסף מעשר (א"ר סימן תרפו).

נשים וקטנים יש אומרים שלנשים וקטנים אפשר לתת מכסף מעשר, והטעם: לפי שהם אינם בכלל החיוב ונותנים רק משום חומרא ולכן יש להקל (נמעי גבריאלי פורים).

מאיזה גיל החיוב לתת

יש שאומרים מב' שנה (שו"ע תרצד ג, וכן דעת הרע"ב שקלים פרק א משנה ג), **ויש אומרים** מגיל י"ג שנים וכן כתבו הפוסקים (מג"א תרצד ס"ק ג, וכן דעת התו"ט שקלים שם, עיין משנ"ב תרצד ס"ק ה), [ויסוד מחלוקתם באיזה גיל היו נותנים בזמן המקדש] וא"ר כתב דהוי רק לדינא (משנ"ב שם).

בניו הקטנים: והמנהג שהורים נותנים עבור ילדיהם הקטנים (משנ"ב תרצד ס"ק ה). והטעם: לפי שנאמר (שמות ל טו) "לכפר על נפשותיכם" ולכן נותנים אף עבור הילדים כדי לכפר על הנפש (כה"ח תרצד כז), **טעם אחר:** משום חינוך ויש לעין (נמעי גבריאלי פורים תש"ס פרק כז הערה ה, עיין רוקח הלכות פורים אות רלז).

עובר: המנהג לתת אף על עובר במעי אמו (משנ"ב שם). וסימנך (שמות ל יג) "זה יתנו כל העובר על הפקודים" עובר אותיות עובר (סדר מנהגים לר"א טירנא בהנהגות ומנהגים, כה"ח תרצד כז).

הפסקת הנתינה: קמן שאביו התחיל לתת בעדו שוב אינו פוסק (שקלים פרק א משנה ג רמב"ם פ"א משקלים ה"ז, משנ"ב תרצד ס"ק ה). ובמקור חיים (כאן) כתב ואין מועיל בזה התרה.

נשים ובנות במחצית השקל: יש שכתבו שיש ליתן אף בעד הנשים והבנות, (הגרש"ז א, הליכות שלמה פורים פרק יח אורחות הלכה הערה 30, הגריש"א, הלכות והליכות פורים), והטעם: לפי שנאמר (שמות ל טו) "לכפר על נפשותיכם" ואף הנשים והבנות צריכות כפרה (כה"ח תרצד כז), ויתנו על ידי בעליהם.

טעם אחר: כיון שהקדים שקליהם לשקלי המן ועי"ז היה הנס, והרי אף הנשים והילדות היו באותו נס לכן גם הם חייבות (תורה תמימה פרשת כי תשא).

טעם אחר: דרך חומרא לפי שחוששים לשיטת הדעת תורה שנשים חייבות במחצית השקל בזמן המקדש (שו"ת שבט הלוי ח"ז ס' קפג).

ויש אומרים שנשים פטורות ממחצית השקל (משנה שקלים ט, ג רמב"ם שקלים א, ו), והטעם: דאף בזמן המקדש פטורות מלתת מחצית השקל (עיין רמב"ם שקלים פרק א הלכה יז). **טעם אחר:** לפי שמחצית השקל בא לכפר על חטא העגל ונשים לא חטאו בעגל (אלשיך פרשת כי תשא).

יעוד מצות מחצית השקל

יש אומרים שאת המעות שנאספו ממחצית השקל יחלקו לעניים (לבוש תרצד ב, קיצור שולחן ערוך קמא, לוח א"י) או לתת לנצרכים והם יוציאוהו לצורך שמחת פורים (כה"ח תרצד). והטעם: כשם שבבית המקדש היו קונים מהמעות קרבנות הציבור להקריב כל השנה כן יש לתת מחצית השקל לעניים לפי שצדקה מכפרת בקרבן (עיין מסכת סופרים כא ב, שערי ימי הפורים שער ב פרק י ז).

ויש אומרים שאפשר להשתמש אף לצורך בית הכנסת ותשלום עבור הש"ץ והגבאי (ערה"ש תרצד ח). וכן כתב הגריש"א שאפשר לתת לבדק הבית של בית הכנסת וכן לתומכי תורה ולהפצת היהדות וחינוך וכד' (אשרי האיש פרק מב ד), והטעם: כמו שבמדבר בנו את המשכן וכן בזמן שבית המקדש היה קיים השתמשו במותר המעות שנשארו לצרכי בית המקדש ה"ה בימינו (כה"ח תרצד כב בסופו, שערי ימי הפורים שם).

הטעם שלא היו מברכים על מצות שקלים בזמן המקדש

לפי שאין הממון שלו אלא ממון גבוה [ומאותו מעם אין היו מברכים על נתינת מתנות כהונה כשישראל נותן חלקו לכהן] משא"כ בפדיון הבן או במעשר שמברכים מפני שאין הברכה על הנתינה אלא על ההפרשה ועל הפיקדון שחלים בזה (רשב"א בתשובותיו סימן יח).

טעם אחר: כיון שהנתינה אינה אלא הכשר מצווה והכנה למצות ששוקלים שקליהם כדי לקנות בהם קרבנות ציבור, ואין מברכים על הכשר מצווה (שו"ת שב משמעין חלק יור"ד סימן כה).

מנהגי יום הפורים

נוהגים להתחפש בתחפושות בפורים (שו"ע תרצו ח) ואינו חיוב אלא מנהג ישראל ומכיון שמנהג ישראל דינא אין לבטל מנהג זה.

רמז לתחפושות מהתורה דאמרינן בגמרא (חולין קל"ט, ב) אסתר מן התורה מניין שנאמר (דברים לא יח) "ואנכי אסתר אסתר פני ביום ההוא" מכאן רמז להסתרת הפנים בפורים (מעמי המנהגים תתצב, בשם בני יששכר).

סעמים למנהג זה

א. לפי שהנס היה מלובש בדרך הטבע ע"כ מכסים את הפנים שלא יראו בגלוי, כלומר שהמאורעות שמסופר במגילה היו י"ב שנים והיו נראים בדרך הטבע ורק בסיומם התברר שהיתה יד ה' שכיונה את כל המהלך.

ב. זכר למרדכי שיצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור (כנה"ג, הובא בא"ר תרצו טו).

ג. זכר למפלת ושתי שהייתה על ידי תחפושת שבא גבריאל ועשה לה זנב (א"ר תרצו טו).

ד. לזכר פחד היהודים אשר נפל עליהם ורבים מהם היו מתייהדים [נעשו יהודים] (שפת אמת לקוטים מגילת אסתר)

ה. יש שכתבו טעם לדבר ע"פ דברי התוס' (ר"ה ג, א ד"ה וישמע הכנעני) שהביא את המדרש שמסופר שעמלק התחפש כשבא להילחם עם ישראל במדבר וכן עשו העמלקים במלחמה עם יהושפט (דברי הימים ב, א) זכר לזה אנו מכסים את הפנים (הוספת קצות השולחן ח"ג).

ו. לפי שיש עניים שמתביישים לבקש צדקה בגלוי וכאשר יתחפשו ולא יכירו יוכלו לבקש ולקבל צדקה (פורים וחודש אדר לר"צ כהן עמוד צו, גינת ביתן, אוצר המנהגים).

ז. לפי שתחפושת מוסיפה שמחה גדולה (אוצר המנהגים).

ח. לפי ששנאת עמלק שהוא מצאצאי עשוי נובעת מזה שיעקב לקח את הבכורה מאחיו במרמה על ידי שהתחפש לעשיו ובפורים אנו מתחפשים ומראים להם שהברכות היו ראויים ליעקב ולא גנבם ממנו (ספר התודעה פרק עשירי).

ט. מתחפשים בבגדי גוים על דרך שאמרו חז"ל "עד דלא ידע", כמו כן בין המתחפשים אין לדעת מיהו זה האם גוי הוא או יהודי (ספר תודעה פרק עשירי).

י. לפי שחלק מהאישים הנזכרים במגילה פרושה על פניהם כעין מסכה המכסה את פרצופם האמיתי, אליהו התחפש לחרבונא (כמבואר בפרקי דר"א פרק נ ובילקוט ס' תרנ"ט), כמו כן כשקם המלך בחמתו ממשתה היין (אסתר ח, ו) באו מלאכי השרת ונדמו

כאנשים והחלו לקצץ את האילנות, והסבירו למלך שהדבר נעשה בפקודת המן (כנסת יחזקאל).

יא. יש שביארו על פי מה שאמרו חז"ל (מגילה יב, א) "הם לא עשו אלא לפנים" שהשתחוו לפסל בימי נבוכדנצר, "אף הקב"ה לא עשה אלא לפנים", ע"כ בזמן השמחה בפורים מתחפשים במלבושים שונים ולא ניכר הפנים של מי הוא (ליקוטי מהרי"ח בשם בני יששכר חודש אדר מאמר ט ס' י שמביא בשם מהר"ם חניז).

הכאת המן

בשעת קריאת המגילה כשמזכירים את המן נוהגים ל"הכותו" ע"י הקשה בשולחן או לרקוע ברגלים (שו"ע תרצ ז, משני"ב שם ס"ק טו).

כתב במדרש אליהו כשאומרים ארור המן או מזכירים שמו ושם אשתו ומכין, עושה הקב"ה שירגישו ההכאות כדי שיקבלו צער גדול יען שכל הבאים לעולם כאילו בימיהם נעשה הנס לפי שאם נעשה עצתו ולא היו באים לעולם, לכן כל הבאים לעולם צרכים לצער ולכן עושה הקב"ה שירגיש ההכאות בהזכרת שמו (מדרש אליהו מבעל שבט מוסר מגילת אסתר עמוד פא).

כעין זה נכתב בספר אסופות כת"י (בהתורה והחיים גורמן עמוד 121) פעם אחת שאל ההגמון מרגנשבורג את רבי יהודה החסיד, למה אתם דופקים על הכתלים כשאתם מזכירים את המן. אמר לו, כל דפיקות שאנו דופקים כך השדים דופקים לו בגיהנום. אמר לו מנא לך. אמר לו בא ואראך, הלך עמו והראהו בפתח גיהנום, וראהו שהכוהו, פתח הגמון ואמר, אילו הייתי אצלכם הייתי מסייע לכם להכותו.

טעם אחר: דכתיב (שמות יז יד) "מחה אמתה את זכר עמלק" וכן כתוב (במדבר כד י) "תמחה את זכר עמלק" ומחה מלשון הכאה, ועל ידי שמכים אנו מוחים את המן שהוא מזרע עמלק (שו"ע שם יז).

טעם אחר: מכים בשביל התינוקות שלא יודעים לומר שם רשעים ירקב כי חייבים אנו לומר כן כשמזכירים רשע כדאיתא בירושלמי (פ"ד דמגילה) כי הוי מטי להמן בפורים אמר ארור המן וארורים בניו לקיים מה שנאמר (משלי פרק י פסוק ז) "שם רשעים ירקב" (ספר המנהגים לרבינו איזיק מירנא בהגה"ת המנהגים פורים אות נה).

טעם אחר: כתב החת"ס ונראה לי הטעם להרעיש ולבלבל אוזן השומעים, שלא ישמעו שם זה המחוי האנגי. ובשו"ת מילי דאבות (ח"ג סימן יג) הוסיף לבאר מרבו החת"ס. דהקשה שמעולם לא זכה עמלק שיזכר שמו כ"כ פעמים רק ע"י קריאת המגילה... וא"כ לא נמחה שמו בו, ולכן אנו מרעישים ומקשקשים לומר, אני אני רוצה לשמוע שם זה כלל אבל מה נעשה ההכרח עלי. והכל הוא להראות שאין אנחנו רוצים לשמוע שם זה (החת"ס בהג' על השו"ע ס"י תרצ"ב).

מנהגים בסעודה

לעסוק בתורה לפני הסעודה: טוב לעסוק מעט בתורה קודם שיתחיל הסעודה (שו"ע תרצה ב), **והטעם:** לפי שמנינה עליו שלא יארע לו קלקול בסעודה (דרכי משה תרצה ס"ק ב בשם מהר"י ברין).
ללמוד הלכות פסח: מתחילים ללמוד הלכות פסח בפורים מדין שלוש יום קודם החג דורשים בהלכות החג (משנ"ב תכט ס"ק ב).

אכילת זרעונים: יש אומרים שיש לאכול מאכל זרעונים בפורים (שו"ע תרצה ב), **והטעם:** זכר לזרעונים שאכלו דניאל וחבריו בבית המלך (שו"ע שם), דכתיב (דניאל א יב) "ויתנו לנו מן הזרעונים", וזה גם המאכל שאסתר אכלה שנאמר (אסתר ב ט) "וישנה ואת נערותיה לטוב" מלמד שהאכילם זרעונים (משנ"ב תרצה ס"ק יב). ובמחזור מעגלי צדק (דף מ, ב) כתב ולא ראיתי ולא שמעתי לנוהג מנהג זה.

הטעם שעשו זכר לדניאל: ע"פ הגמרא (מגילה טו, א) שהתך אחד מסריסי המלך שמוזכר במגילה (אסתר ד ה) הוא דניאל (לבוש תרצה ב),

אכילת קרעפלאך: מנהג ישראל לאכול בפורים לביבות הנקראות קרעפלאך ממלאות בבשר, **והטעם:** מפני שביו"ט נאמר שאין שמחה אלא בבשר ויין, אך פורים שהוא יו"ט באיתכסיא שהרי מותר במלאכה, לכן מכסים גם כן את הבשר (נאולת ישראל, לקוטי מהר"ח סדר ומנהגי ערב יו"כ).

ניתן להשיג

הגדה של פסח "לב המועדים"

ניתן להשיג בבתי הכנסת ובבית המחבר

רחוב בעלי התוספות 6, משפחת לב 052-7668608

טעם אחר: דכתיב במגילה נ"ד פעמים המן, ובא רמזו "מחה תמחה" שנ"ד פעמים תמחה אותו כמנין תמחה עם הכולל (אגרת הלכות).

טעם אחר: לפי שראו חכמים אורך הגלות וחששו שמא יקום מלך מאומות העולם וירצה לגזור גזרות רעות כגזירת המן לכן הנהיגו זה הפרסום בשמחה ובהפלגה [ברחובות ובשווקים] למען ישמעו הגוים קול רעש גדול ודברים משונים וישאלו על מה ראו ככה ומה הגיע אליהם ויגידו להם ענין המן ויקחו מוסר (מהזיק ברכה לחיד"א קונ"א לסימן תרצ).

הטעם שבקריאת המגילה לא זכר שם השם

לפי שכל גם פורים לא היה נס גלוי כמו יציאת מצרים שנשתנו טבעי בראשית, אלא הכל היה בדרך הטבע, כל מעשה המגילה נמשך י"ב שנים, וכל מעשה בפני עצמו היה נראה כטבעי לגמרי, ורק בסיום הי"ב שנים ראו שהיתה יד שכינה את הכל, ורק הקב"ה סיבב הדבר שיצא הנס, לכן שמו מוסתר, (תשובות הגאונים שערי תשובה סימן כא ספר האשכול ח"ב עמוד כ).

טעם אחר: לפי שהדת ניתנה ליכתב גם בספרי מדי ופרס ובזיון שיכתב שמו של הקב"ה בסיפרם (מרדכי שבת סימן שצו הובא בט"ז שלד א). יש שכתבו שהוסיפו שחששו שיתכוונו לאלילים שלהם.

טעם אחר: מפני שעדיין היה לבם נוקפם לכתוב את המגילה משום שלום מלכות כדאיתא בגמרא מגילה ו, א) "שלחה אסתר לחכמים כתבוני לדורות" (ספר מטעמים פורים ט).

טעם אחר: דכתיב (דברים לא יח) "ואנכי הסתר אסתיר" ר"ל בספר אסתר אהיה בהסתר שם הויה (ספר מטעמים פורים י).

טעם אחר: שלא יאמרו שמצווה לינשא עם האומות, שהרי ה' יתברך הביא נס על ידי נישואי אסתר עם אחשורוש, ולכן היה קשה לחכמים לכתוב המגילה (ספר מטעמים שם יא, בשם ספר נ"ח).

ואע"פ שלא כתוב במפורש רמז לדבר כתוב "היא וכל הנשים יהיו" ראשי התיבות למפרע – י'הו"ה'.

וכן בפסוקים הבאים רמזו שם "הויה" א. ובמלאת הימים האלה" (א, ה), ב. "היא וכל הנשים יתנו" ר"ת למפרע הו"ה" (א, כ), ג. "המלך יבא ויבא המן" (ו-ה, ו), ד. "לבדו עותה ושתי המלכה" (א, טז), ה. "יבא המלך והמן היום" (ה, ד), ו. "זה איננו שווה לי" (ה, יג) סופי תיבות למפרע, ז. "כי בלתה אליו הרעה" (ו, ז).

במדרש (אסתר רבה ג י) כתוב שכשמוזכר "המלך" סתם כגון בפרק ב' פסוק ד', ובפרק ו' פסוק א', הכוונה לבורא עולם, שהמלך של מטה עושה את רצונו של מלך שלמעלה.

להערות והערות י. לב בעלי התוספות 6 אלעד 052-7668608 לקבלת העלון במייל:

lev17382@gmail.com